

Osmanlı Bilimi Araştırmaları Studies in Ottoman Science

Editöre Mektup | Letter to Editor

📄 Açık Erişim | Open Access

II. Abdülhamid Han'ın Bir Devri Tanıtan Fotoğraf Albümleri ve Burada Yer Alan Anatomi İlişkili Fotoğraflar Üzerine Notlar

Brief Notes on Sultan Abdulhamid II's Photograph Albums Representing an Era and the Anatomy-Related Photographs in Those Albums

Alpen Ortug¹

¹ Department of Radiology, Athinoula A. Martinos Center for Biomedical Research, Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, Charlestown, MA, United States; Department of Radiology, Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, Boston, MA, United States.

Sayın Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi Editörü,

Bu yazıda, 1893 yılında Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in (1842-1918) devam eden hediye alışverişinin parçası olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne göndermiş olduğu (bir diğeri de aynı tarihlerde Birleşik Krallık'a gönderilmiştir) albüm seti üzerinden dönemin tıp ve özellikle anatomi eğitim materyallerine yansımalarını analiz edeceğiz.¹ Albümlerin gönderilme amacı, Amerikan ve İngiliz halkına modern imparatorluk yaşamının fotoğraflar üzerinden tanıtmaktır. Ancak kaynaklar bu hedefin hiçbir zaman gerçekleşmediğini belirtmektedir.² Her sette elli bir cilt bulunan albümler malesef o dönem yayınlanmamıştır. Bu nedenle, Osmanlı modernleşmesini ve endüstriyel ilerlemesini duyurmaya yönelik girişim başarısız olmuştur. Bu albümler yıllarca Washington DC'de bulunan Kongre Kütüphanesinin Doğu Koleksiyonu'nda (Orientalia Division) kalmış ve 1945 yılına kadar Baskılar ve Fotoğraflar Bölümü'ne aktarılmamıştır.² Albümlerin üzerinde çalışma yapılması ve sonrasında tamamen dijitalleştirilmesi çok daha ileri tarihlerde mümkün olmuştur.

Bahsi geçen 51 albüm, 1880 ile 1893 arasındaki dönemi kapsayan, Osmanlı endüstriyel, askeri ve eğitim projelerinin sergilendiği 1819 fotoğraf içeriyor. Resimlerin büyük çoğunluğu tanınmış Osmanlı ticari fotoğrafçıları Abdullah Frères, Sébah & Joaillier ve Phébus'³ aittir. Sultan Abdülhamid'in bir imaj çalışması olarak

Atif | Citation: Ortug, Alpen. "Brief Notes on Sultan Abdulhamid II's Photograph Albums Representing an Era and the Anatomy-Related Photographs in Those Albums". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları–Studies in Ottoman Science* 26, 1 (2025): 131-137. <https://doi.org/10.26650/oba.1485485>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Ortug, A.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Alpen Ortug aortug@mgh.harvard.edu

¹Greene (2010) ; Nolan (2019)

²Nolan (2019)

³Dönemin tanınmış ticari fotoğrafçılarıdır. Bahsedeceğimiz fotoğraflar, aralarındaki en başarılı ve ünlü olan, Vigen, Hovsep ve Gevork isimli üç Ermeni kardeşin kurduğu Abdullar Kardeşler firmasına aittir.

görülen bu girişim, kaynaklarda Batı'nın Osmanlı'yı görmeyi beklediği oryantalist perspektif yerine modern ve yenilikçi yüzünün tanıtıldığını belirtmektedir.⁴

Günümüzde Amerikan Kongre Kütüphanesi bu albümleri dijitalize etmiştir.⁵ Tıp ve anatomi içerikli fotoğrafların analizlerinin hakkında detay bulunmayan bu dönemin değerlendirilmesi ve dönemin eğitim araç gereçlerine dair görsel ipucu vermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Dijital kaynak taraması ile; tıp, veteriner ve eczacılık sahalarında sağlık bilimleri ile ilgili toplam ilgili 81 fotoğraf bulunmuştur (73 'medical' ve 8 'medicine' kelimeleri araması ile). Fotoğrafların tamamı 1880-1893 tarih aralığını temsil etmektedir ve kesin tarih bilgisi bulunmamaktadır. Bunlar içinde eğitim binalarının krokileri, dış ve iç cephe fotoğrafları, yatakhaneler, öğrencilerin ve hocaların bireysel ve toplu fotoğraflarının yanı sıra kılıç talimi gibi çeşitli enstanteneler yer almaktadır. Katalog kayıtları tıp kelimesini indekslemiş olmasına rağmen bulunan fotoğrafların bir çoğu aslında yalnızca askeri akademi ile ilgilidir. Anatomi ile ilgili olabileceği düşünülen yalnızca üç fotoğrafa rastlanmıştır. Bunlardan ikisi hocalar ve öğrencilerin, kadavra ve çeşitli anatomik spesmenler arkasında yer aldıkları grup fotoğrafları ve bir tanesi ise içerisinde Dr. Louis Thomas Jérôme Auzoux (1797-1880)'un veteriner anatomi at modelini de barındıran fen enstrümanları kabinesidir.⁶

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru anatomi model üretiminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bir çok farklı atölyeden büyük ölçekte üretilen çok çeşitli yapay insan, hayvan ve bitki modeli temin etmek mümkündür. Yalnızca Paris'te Deyrolle, Auzoux ve Vasseur-Tramond⁷ gibi tanınmış üretim atölyeleri yüksek bilimsel kalitede anatomik modeller üretmiştir. Çeşitli malzeme yelpazesi olan bu anatomik modeller alçı (plaster), Papier-mâché (kağıdın hamur haline getirilerek şekillendirildiği teknik) veya balmumu gibi etken maddelerden oluşmaktadır. Bu modellerin her birinin birbirine karşı ağırlık-hafiflik, tek parça-parçaların takılıp çıkarılabilir olması, ucuzluk-pahalılık gibi çeşitli yönlerden avantaj ve dezavantajlarından olsa gerek bir çok tıp okulunda birden fazla üreticinin farklı metodoloji ile yapılmış maketleri görülmektedir. Dr Auzoux estetik ve parçaları takıp-çıkarılabilen kağıt temelli papier-mache modeller üretmiştir, ancak bu modellerin pahalı olduğu bilinmektedir. Alçı modeller ise dayanıklı, uygun fiyatlı ve anatomik detayların tasvir edilmesi açısından diğer malzemelerle eşit etkinlikte olarak belirtilmektedir.⁸

Bu dönemde Fransa balmumu anatomi modelleri üretiminde üstünlüğü İtalya'dan almıştır.⁹ Vasseur-Tramond atölyesi Pierre Nicolas Vasseur (1814-1885) tarafından ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, Paris'de, eski anatomi amfityatrosuna bitişik binada kuruldu. 1878'de Gustave Tramond (1846-1905) katıldı. Atölyede, kalp, duyu organları, beyin ve osteolojik örnekler gibi birçok önemli model imal edilmiştir. En küçük ayrıntıya kadar doğru modeller yapmak için anatomi uzmanları ile yakın işbirliği sürdürülmüştür. Örneğin aynı yıllarda Harvard Üniversitesi psikoloji laboratuvarı (Psychological Laboratory of Harvard University) bir çok başka modelin yanı sıra Auzoux (Paris), Bock-Steger (Leipzig), Brendel (Berlin), Buechi (Berne), Casciani (Dublin), Talrich ve Ziegler (Freiburg) modellerini kullanmıştır.¹⁰

⁴Greene (2010) ; Uyanık et al. (2018)

⁵Library of Congress, Abdulhamit II Collection

⁶Bahsi geçen Âlât-ı Fenniye Salonu fotoğrafı evvelce Ebru Aykut (2021) ve Ortug ve ark. (2023)'ün yayınlarında değerlendirilmiştir. O nedenle burada tekrar yer verilmemiştir.

⁷Deyrolle, Jean-Baptiste Deyrolle (1784-1841) tarafından 1831 yılında kurulmuştur. Bilimsel materyallerin, mineral koleksiyonlarının, deniz kabuklarının, fosillerin, atlı hayvanların ve tarih öncesi aletlerin ötesinde Deyrolle, Fransa'daki okullara ve üniversitelere öğretmenlerin derslerini göstermek için hazırlanmış pedagojik çizelgeler sağlamıştır. Dr. Auzoux hakkında detaylı bilgi için bakınız (Ortug ve Yuzbasioğlu 2019), Ortug ve ark 2023).

⁸Narang (2021)

⁹Pasteur (2016)

¹⁰Maerker, A. (2013).

Ondokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti tıp eğitimindeki modernleşme çalışmalarının önemli bir kısmını da anatomi eğitiminde atılan adımlar ve yaşanan önemli gelişmeler oluşturmuştur. Bu esnada eğitim müfredatı ve materyalleri hususunda çağdaşlarını yakalama konusunda efor sarfedilmiş ve dönemin popüler üreticilerinden disseksiyon resimleri, anatomi modelleri ve kitapları getirtilmiştir. Kaynaklardan net olarak Paris, Viyana ve İngiltere'den bu materyallerin sipariş edildiğini görmekteyiz.¹¹

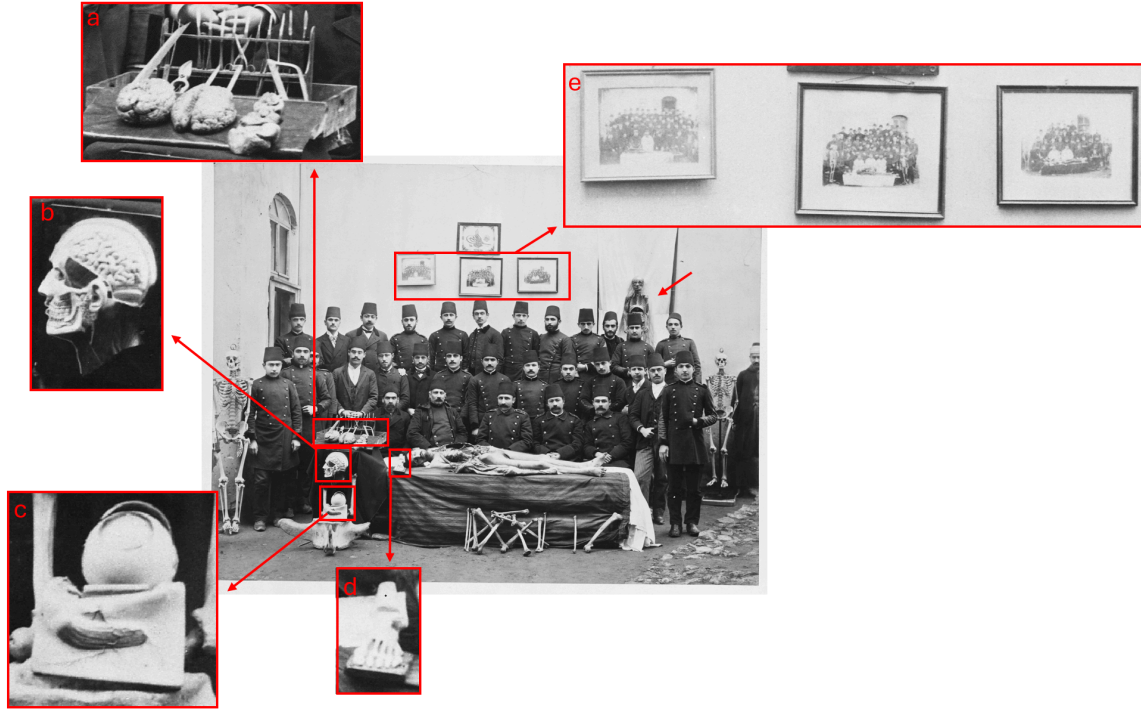
Osmanlı Tıbbi için bu döneme ışık tutan fotoğraflardan ilki muhtemelen bir anatomi sınıfıdır (Resim 1). İndeks kayıtlarına göre Sivil Tıp Fakültesi (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) öğrenci ve hocalarının yer aldığı bu fotoğrafta, kadavranın başında disseksiyon seti ile birlikte farklı boyutlarda beyin piyesleri görülüyor. Bunlar çalışılan kadavralardan hazırlanmış olabileceği gibi bu dönemde sık rastlanılan balmumu modeller de olabilir (1a). Bu bir araya konumlandırılmış modeller arasındaki diğer iki maket siyah alçı tabanda başın yarım alçı disseksiyon modeli (1b) ve ayak eklemi maketi gibi gözükmektedir (1d). Tüm maketlerin benzerleri Resim 3'de görülmektedir. Resim 3a-b'de benzeri görülen bu modellerin üreticisi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır ancak görünüm itibarıyla her ikisinin de Leipzig menşeli büyük ölçüde alçı model üreten Bock-Steger modelleri ile aynı olduğu görülmektedir. Bock-Steger anatomi modelleri¹² ondokuzuncu yüzyılda Amerika, Fransa, İtalya, İngiltere ve Almanya'daki birçok tıp fakültesi tarafından tercih edilmiştir. Auzoux maketlerinden çok daha uygun fiyatlı olmasının yanı sıra sağlam, dayanıklı ancak hafif yapısıyla anatomik modellere getirdikleri yenilikle bilinmektedir.¹³ Yalnız burada benzer modellerin dönemin farklı üreticileri tarafından imal edilebileceğini de not etmek uygun olur. Bu noktada henüz bu modellerin menşesine dair birincil kaynaklara rastlanmamıştır. Ayrıca, Dr Joseph Hyrtl da (1810-1894) evvelki yıllarda Mekteb-i Tıbbiye' de kullanılmak üzere kendi koleksiyonundan hediye modeller göndermiştir.¹⁴ Bunların o koleksiyondan olma ihtimali de vardır.¹⁴ Bu grup arasında görülen diğer maket ise benzeri 3c'de gösterilmiş olan, Dr Auzoux'nun parçalara ayrılabilen anatomi modellerinden tıp ve veterinerlik sınıfları için satın alındığı bilinen büyütülmüş göz modelidir (1c). Bu model de Resim 3c'de görülebilir. Dr Auzoux'nun göz maketinin hemen altında yer alan büyük hayvan vertebrası ise yine veteriner sınıfı için alınmış olan maketlerin buradaki varlığını düşündürüyor. Bunlara ek olarak, kemik spesmenlerinin yanısıra iki adet tam iskeletin disseksiyon masası çevresine yerleştirildiği görülmektedir. Bu maketlerin ticari olarak satın mı alındıklarını yoksa laboratuvarında kendileri tarafından mı oluşturulduğunu net olarak bilemesek de özellikle sağdaki iskeletin yerleştirildiği ahşap tabla daha ziyade ticari olarak alındığı izlenimi uyandırmaktadır. Bahsi geçen dönemde eğitim için anatomik resimlerin de satın alındığı bilinmektedir. Bunlardan birinin de öğrencilerin arkasında duvara asılı olarak yer alması (Resim 1'de ok ile gösteriliyor) oldukça orjinal bir görüntü olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak duvardaki üç farklı toplu sınıf fotoğrafı (1e), bu fotoğrafların gelenekselleşmeye başladığını gösteriyor. Maalesef bunların orjinallerine günümüzde şu ana kadar ulaşılmış değil.

¹¹Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi HAT 746/35262 ; MF.MKT. 114/172 ; HAT 1172 – 46356 ; HAT 712/ 34067

¹²Bir Alman teknisyen olan Franz Josef Steger (1845-1938), Professor Wilhelm His'in (1831-1904, Leipzig Üniversitesi) rehberliğinde, disseksiyon ve kasting öncesinde vücudun dondurulmasını temel alan bir metot ile bu tekniği geliştirmiştir. Bock-Steger (veya His-Steger) modelleri, 1930larda plastik modeller popüler hale gelene kadar kullanımda kalmıştır. Bilgi için bakınız Cornwall ve Smith (2014).

¹³Spencer (2005) ; Anatomical Models. (1872). *Medical and Surgical Reporter (1858-1898)*, 27(20), 449.

¹⁴Aykut (2021), Hyrtl'in hediye ettiği koleksiyonda baş, gövde, uzuvlar, duyu organları ve sindirim sistemi bölümleri gibi çeşitli balmumu enjekte edilmiş modeller gönderdiğini belirtmektedir.

Resim 1. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye öğrencileri ve hocalarının anatomi modelleri ve kadavra ile grup fotoğrafı (Library of Congress, Prints & Photographs Division, Abdul Hamid II Collection, LC-USZ62-68432, kamu kullanımına açık)

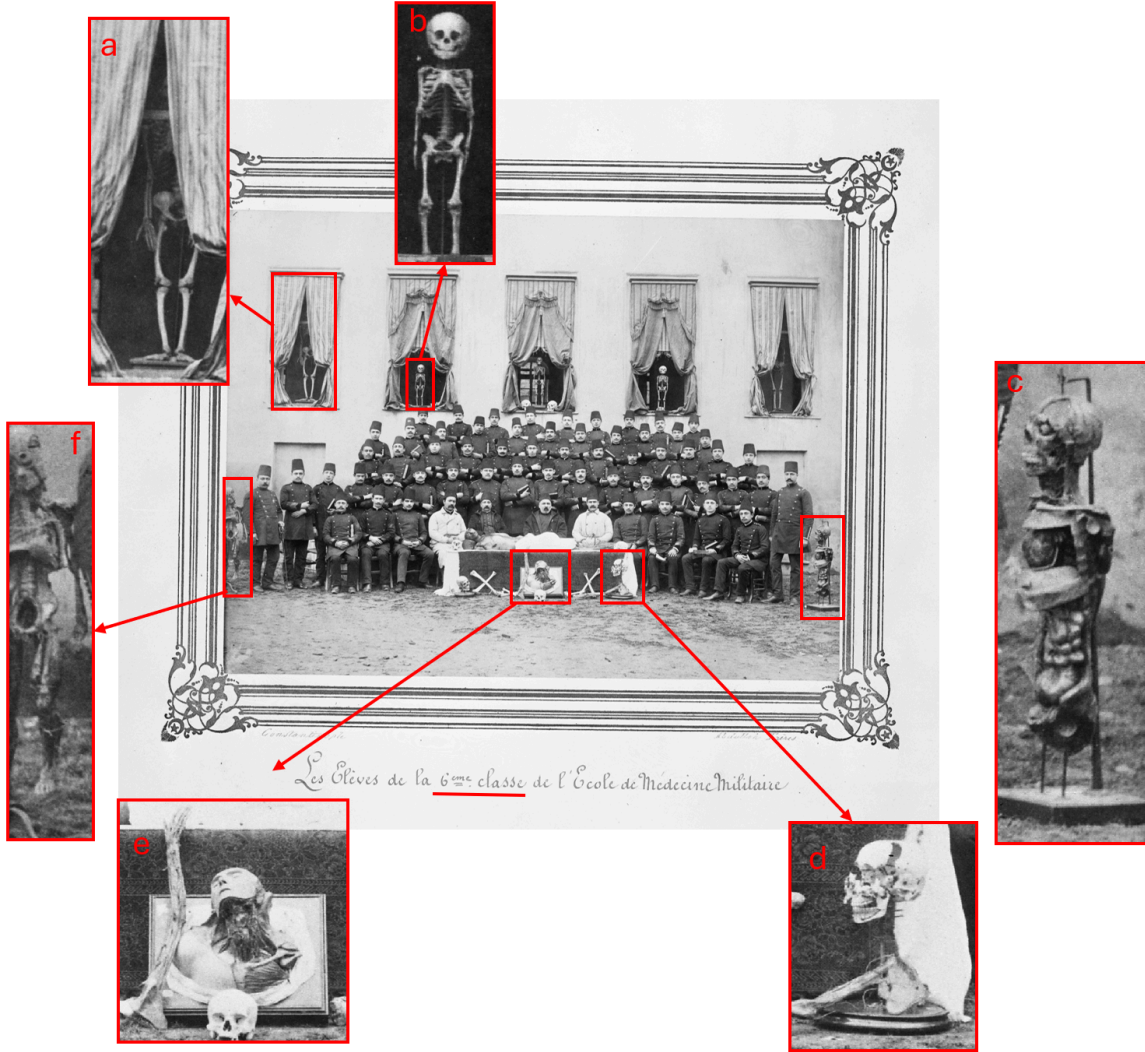
II. Abdülhamid döneminde yurtdışına gönderilen albümlerde, dönemin anatomi eğitimcileri ve ders materyalleri hakkında fikir veren ikinci fotoğraf ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin altıncı sınıf öğrencilerinin toplu fotoğrafıdır (Resim 2). Bu dönemde beşinci ve altıncı sınıflarda klinik ağırlıklı derslere ek olarak patolojik anatomi ve adli tıp eğitimi müfredatta yer almaktaydı. Bu nedenle bu iki dersten birinin uygulaması olabileceği mümkün gözükmemektedir.¹⁵ Yetişkin insan iskeletleri sağ ve sol köşelerdeki pencerelere (2a), aralara ise farklı yaş gruplarına ait çocuk iskeletleri (2b) yerleştirilmiştir. Sol kenarda (2f, 3f) Dr. Auzoux'nun çok bilinen ve dönemi içinde tercih edilen, anatomik yapıları takıp-çıkarılabilen tam boy insan anatomisi maketi yer almaktadır. Alt orta kısımda yer alan tek taraflı boyun ve omuz kaslarının disseke edildiği maket ise, görünüm itibarıyla bir balmumu modeli olarak gözükmemektedir. Resim 3d'de bir benzeri gösterilen bu modelin aynısı görsel olarak bulunamasa da tasarım özellikleri sebebiyle yine 1900lerin prestijli okullara ürünlerini gönderen bir diğer atölyesi Paris menşeli Vasseur-Tramond'un 'baş ve boynun lenfatikleri' balmumu modeline benzemektedir.

Sağ altta görülen ayrılmış kafa kemikleri (2d), 'Beauchene skull' olarak anılmaktadır. Bu metot, cerrah ve anatomist Edmé François Chauvot de Beauchêne (1780-1830) tarafından 1810'larda bulunmuş, kafatası kemiklerini tek tek ayırıp daha sonra kemiklerin eklemleşme görünümünü daha iyi anlamak için, patlamış gibi gözükken biçimde monte edilmesine dayanmaktadır. Deyrolle atölyesinden 19. yya ait bir benzeri 3e'de gösterilmiştir. Ancak bu modelin de benzerlerinin Vasseur-Tramond da dahil olmak başka üreticiler tarafından da yapıldığını belirtmekte fayda var.

En sağda ise (2c) gövde disseksiyon modeli görülmektedir. Bu model parçalı olması ve ayaklı aparata oturması ile tipik bir Auzoux modelini andırırsa da tam olarak bu model dönemin Auzoux kataloglarından

¹⁵Bu fotoğraf Sarı (2009)'nın yayınında 'Mekteb-i Tıbbiye-i Şahânenin birinci sınıf öğrencileri muallim ve müderrisleriyle' açıklamasıyla yer almaktadır. Ancak Kongre kütüphanesi kayıtlarında ve fotoğrafın orjinal görselinde altıncı sınıf öğrencileri oldukları belirtilmektedir. Fotoğraf bir anatomi sınıfına daha uygun gözükmeyle birlikte Abdullah Freres fotoğrafçılığın orjinal Fransızca açıklamasında 6. Sınıflar yazması sebebiyle, bu şekilde değerlendirdik.

tanımlanamamıştır. 1844 kataloğunda 'İskeletler' sayfasında, 'Pelvis ve baş' da dahil olmak üzere aynı zamanda birçok anatomik preparat (anatomical preparations) hazırladıkları belirtilmiştir.¹⁶ Ancak bu modelin görsel olarak tam karşılığı bulunamamıştır. Kadavradan oluşturulduğu düşünülen bu preparatlardan biri olabileceği gibi, Auzoux'un papier-mache kadın pelvis disseksiyonu modelinine özel üretim ile thorax ve baş-boyun eklenmiş olması ya da başka bir atölyenin üst vücut balmumu modeli olması ihtimaller dahilindedir. Sistem olarak anatomik yapıların birbirine uzaklığı değerlendirildiğinde muhtemelen bu modeller resimde görseelliği arttırmak adına birlikte bir kompozisyon dahilinde yerleştirilmiş gibi durmaktadır.

Resim 2. Mekteb-i Tibbiye-i Şahane altıncı sınıf öğrencileri ve hocalarının grup fotoğrafı. (Library of Congress, Prints & Photographs Division, Abdul Hamid II Collection, LC-USZ62-77267, kamu kullanımına açık)

¹⁶'Catalogue of anatomical models, made by Dr. Auzoux, and for sale by George Dexter', Albany : Stone & Henly, 1844

Resim 3. Fotoğraflardaki anatomik modellerin benzerleri.

- a) Botter- Steger Lips (Leipzig) 1900'ler, el boyama alçı başın sagittal kesiti-yetişkin insan, Alex Peck Medical Antiques, İzin ile kullanılmıştır
- b) Botter- Steger Lips (Leipzig), 1880, anatomik ayak eklemi modeli, Van Leest Antiques, İzin ile kullanılmıştır
- c) Auzoux, Gözün tam parçalanabilir anatomisi 1850, BiuSante CC-BY 2.0
- d) Tramond Paris, Baş-boyun ve thorax lenfatikleri balmumu modeli, 1850, Mütter Museum, Katalog No 8003, CC BY-NC 4.0 <https://tcpp-emuweb.axiellhosting.com/museum/?record=ecatalogue.25044>
- e) Beauchêne kafatası – Deyrolle Atölyesi, Paris 19th yy. Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0
- f) Auzoux, Tam boy insan anatomisi modeli, 1850'ler , University Museum Groningen Koleksiyonu (sol) ve Dei Bardi Art – Bruxelles (sağ), İzin ile kullanılmıştır

Dönemin Avrupa ve Amerika kıtasındaki tıp fakülteleri ve anatomi müzelerine ithal edilen bu popüler eserler tıp eğitimine önemli katkılar sağlamışlardır.

Bu maketlerin bazılarının satın alım istek yazışmaları arşiv kayıtları ile gösterilmiştir.¹⁷ Bazılarına ise şu ana kadar rastlanmamıştır. Fotoğrafta yer alan eğitimcilerin ise malesef tek tek isimlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak her iki fotoğraf da dönemin eğitim materyallerine ışık tutması açısından çok orjinal ve önemlidir. Bu maketlerin malesef günümüze ulaşması olmamıştır.

Yazar Bilgileri
Author Details

Alpen Ortug (PhD)

¹ Department of Radiology, Athinoula A. Martinos Center for Biomedical Research, Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, Charlestown, MA, United States; Department of Radiology, Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, Boston, MA, United States.

 0000-0002-6813-8351

¹⁷Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi HAT 746/35262 ; MF.MKT. 114/172 ; HAT 1172 – 46356 ; HAT 712/ 34067

Kaynakça | Bibliography

Arşiv Kaynakları

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi HAT 746/35262 ; MF.MKT. 114/172 ; HAT 1172 – 46356 ; HAT 712/34067

Basılı Kaynaklar

- Aykut, E. (2021). Anatomical Things at the Juncture of Commerce and Science in the Late Ottoman Empire. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, (32).
- Cornwall, J., & Smith, C. (2014). Anatomical models by F. J. Steger (1845-1938): the University of Otago Collection. *European Journal of Anatomy*, 18(3), 209–211.
- Greene, T. (2010). The Abdülhamid II Photo Collection: Orientalism and Public Image at the End of an Empire.
- Maerker, A. (2013). Anatomizing the Trade: Designing and Marketing Anatomical Models as Medical Technologies, ca.1700–1900. *Technology and Culture*, 54(3), 531–562. <https://doi.org/10.1353/tech.2013.0108>
- Narang, P., Raju, B., Jumah, F., Konar, S. K., Nagaraj, A., Gupta, G., & Nanda, A. (2021). The Evolution of 3D Anatomical Models: A Brief Historical Overview. *World Neurosurgery*, 155, 135–143. <https://doi.org/10.1016/j.wneu.2021.07.133>
- Nolan, E. H. (2019). The Gift of the Abdülhamid II Albums: The Consequences of Photographic Circulation. *Trans Asia Photography*, 9(2).
- Ortug, A., Uluişik, I. E., & Ortug, G. (2023). Anatomy education in Ottoman-Turkish veterinary schools during 19th century and Papier-Mache models. *Morphologie*, 107(356), 127-137.
- Ortug, A., Yuzbasioglu, N. Tracing the papier mache anatomical models of Ottoman Turkish medicine and Louis Thomas Jerôme Auzoux. *Surg Radiol Anat* 41, 1147–1154 (2019).
- Pastor, J. F., Gutiérrez, B., Montes, J. M., & Ballestrero, R. (2016). Uncovered secret of a Vasseur- Tramond balmumu model. *Journal of Anatomy*, 228(1), 184–189.
- Sarı, N. (2009). Mekteb-i Tıbbiye (1827-1909). Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi (1827-1967-2007). Ed., Nil Sarı, Zuhâl Özyaydın ve Burhan Akgün, İstanbul, 7-28.
- Uyanık, N., & Duranoğlu, H. M. (2018). ii. Abdülhamid'in Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi'ne Gönderdiği Fotoğraf Albümleri ve Bu Albümlerde Yeralan Konya Fotoğrafları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(18), 319-336.
- Waley, M. I. (1991). Images of the Ottoman Empire: The photograph albums presented by sultan Abdülhamid II. *The British Library Journal*, 17(2), 111-127.

Elektronik Kaynaklar

- BIU Sante, Complete clastic anatomy of the eye according to Dr. Auzoux <https://www.biusante.parisdescartes.fr/histmed/image?enva-an-sen-11-030> (Erişim tarihi 15/5/2024)
- Beauchêne skull supplied by Maison [Deyrolle] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:0.4.MHNT.ANT.1996.04_Crane_Humaine_%C3%A9clat%C3%A9_%C3%A0_la_Beauch%C3%A9ne.jpg (Erişim tarihi 15/5/2024)
- Catalogue of anatomical models, made by Dr. Auzoux, and for sale by George Dexter, Albany : Stone & Henly, 1844 <http://resource.nlm.nih.gov/101161215>
- Library of Congress, Abdulhamit II Collection <https://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/> (Erişim tarihi 16/5/2024)
- Spencer, L. The Artist's Knife : The art and science of plaster anatomical models at the Harry Brookes Allen Museum of Anatomy and Pathology. The University of Melbourne, School of Historical Studies Monash University Master of Public History HYM5100 Public History Project https://harrybrookesallenmuseum.mdhs.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3941825/HBAM_Plaster_Anatomical_Models.pdf (Erişim tarihi 15/5/2024)
- Mütter Museum Catalogue No 8003 <https://tcpp-emuweb.axiellhosting.com/museum/?record=ecatalogue.25044> (Erişim tarihi 15/5/2024)

Gazete Makaleleri

Anatomical Models. (1872). *Medical and Surgical Reporter (1858-1898)*, 27(20), 449.

